

Lunds Universitet
Sociologiska institutionen

Rätts(o)säkerhet

Hur påverkar människors beteende
utfallet i rättsliga processer?

Maria Sannarum
Magisteruppsats, SOCM13, 15 p
Höstterminen 2013
Handledare: Birgitta Ericson

Abstrakt

Författare: Maria Sannarum

Titel: Rättsosäkerhet. Hur påverkar människors beteende utfallet i rättsliga processer?

Magisteruppsats: SOCM13, 15 p

Handledare: Birgitta Ericson

Sociologiska institutionen, höstterminen 2013

Problem/Bakgrund:

Det förekommer i Sverige att människor blir felaktigt dömda och även att skyldiga går fria. Begreppet rättsäkerhet har ingen definitiv definition men det finns ett starkt beviskrav som ett skydd för att ingen ska bli dömd utan bevis. Rimlighets- och trovärdighetsbedömning öppnar dock för subjektivitet och tolkningsförfarande. Människors beteende påverkar alla slutsatser vi gör om varandra i ett möte, den rättsliga processen är inget undantag.

Syfte:

Syftet med denna studie är att ta reda på *om* och *hur* människors beteende, uttryckssätt och kroppsspråk påverkar juristernas arbete och om detta förfarande och resultatet påverkar det som kan framstå för gemene man som rättsäkerhet. Jag vill veta t ex om en person medvetet kan manipulera den ömsesidiga interaktionen för att få rätt utan att ha rätt och om det i situationer då objektivitet är grundläggande, även subjektivitet påverkar bedömningen av en människas trovärdighet och i förlängningen utfallet i den rättsliga processen.

Uppsatsens utgångspunkter och undersökningens uppläggning:

Med utgångspunkt i den socialpsykologiska dynamiken när det gäller lag och rätt, normer som ett samspel mellan rättsliga regler och samhällsstrukturer och teorier om intrycksstyrning och dramaturgisk interaktion, har jag studerat litteratur om felaktigt dömda samt övrig forskning om praktiken i rättssalen och bevisvärdering i brottmål. Min empiriska undersökning består av tio intervjuer med jurister samt ett deltagande i ett seminarium.

Slutsatser/resultat:

Juristerna tyckte det var svårt att avgöra om någon säger sanningen, men var också tydliga med att sanningen inte är viktig. En försvarsadvokat företräder sin klient till varje pris. Åklagaren ska ta hänsyn till både det som talar för och emot den som står åtalad. Det är vad som bevisas som gäller och domaren dömer utifrån bevisning men även utifrån trovärdighet, som baseras främst på en konsekvent berättelse. Utöver objektivitet finns subjektivitet som en del i denna bedömning och juristerna är medvetna om att det kan bli fel. Skyldiga går fria och någon blir felaktigt dömd. Rättsäkerhet betyder olika för olika människor och enligt lag skyddar den främst den misstänkte. Situationen i en rättssal ska hanteras förutsättningslöst av domaren men det finns en uppfattning att så inte alltid är fallet. Utfallet av en process beror i hög grad på den person som dömer och på dennes kunskap och erfarenhet. Människors beteendemönster är komplicerat och ibland kan de t o m damera sig själv med ett medvetet sätt att styra det intryck de gör, uttryckssätt, verbal förmåga och ett flertal andra faktorer kan påverka. Beteende ska inte ha betydelse, men det har.

Nyckelord: Rättsosäkerhet, Beteende, Normer, Kommunikation, Interaktion

Populärvetenskaplig Presentation

Bakgrund och syfte

I rättssamhället Sverige ska ingen kunna dömas om det inte finns tillräckliga bevis. Ändå blir människor felaktigt dömda och t o m oskyldigt dömda. Samtidigt är de beviskrav som ska ställas så höga att skyldiga går fria. Det ska även göras en bedömning om rimlighet och trovärdighet. För att bedöma om någon är trovärdig är det flera faktorer som vägs in. Mitt syfte med denna uppsats är att sätta fokus på hur människors beteende; uttryckssätt, kroppsspråk, mm påverkar utfallet i rättsliga processer och då menar jag både beteendet hos klienter; målsägande, tilltalade, svarande, käre, vittnen men även jurister; advokater, åklagare och domare. Fokus i denna studie ligger mest på brottmål men även tvistemål, vårdnadsmål, mm diskuteras. Jag vill veta om det i rättsliga sammanhang går att medvetet manipulera och styra det intryck man gör och om det går att se igenom det spel som pågår på rättsprocessens teaterscen. Om det är beteende eller bevis som avgör. En grundläggande norm för mig är att ingen ska straffas för den man är, utan för vad man har gjort.

Teori, Metod och tillvägagångssätt

För att få svar på min frågeställning har jag bearbetat tidigare forskning i en JK-utredning om felaktigt dömda, en avhandling om servicemötets praktik på en tingsrätt och en bok om bevisvärdering av utsagor i brottmål. Jag har även studerat fallet Thomas Quick/Sture Bergwall som ett exempel på felaktig dom mycket beroende på beteende. Den sociologiska teorin har jag hämtat från Durkheim och Goffman, utöver dessa refererar jag till rättssociologin och kopplingen till kriminalsociologi. Begreppet rättssäkerhet är det centrala men även interaktion, kommunikation, rollgestaltning, beteende samt normer vilket genomsyrar hela uppsatsen. Min empiriska undersökning består av en intervjustudie där jag intervjuat totalt tio jurister. Jag har även deltagit i ett seminarium på Juridikum i Lund.

Resultat och diskussion

Mitt resultat bekräftar att beteende har betydelse eftersom en persons trovärdighet bedöms. Sanningen inte är viktig, men det ska finnas tillräckliga bevis för fällande dom och inget ”rimligt tvivel”. Advokaternas arbete är att vara lojala mot sina klienter och att företräda dem oavsett om de är skyldiga eller inte, åklagaren ska väga in både vad som talar mot och för den åtalade. Tingsrätten är en dramatisk plats där lag och samhälle möts i ett komplext nät av överföring av intryck som inte nödvändigtvis är moraliskt rätt. Domaren ska i en avgränsad situation, vid ett tillfälle tillsammans med bevisningen tolka de inblandades beteende och trovärdighet, på ett neutralt sätt i relation till normer och moral, och avkunna en dom.

Innehåll:	Sid.
1. Inledning	1
1.1 Relevanta begrepp och påverkande faktorer	1
2. Syfte och Frågeställning	2
2.1 Avgränsningar	2
3. Tidigare forskning	3-6
4. Metod	6-7
4.1 Metodologisk diskussion	6
4.2 Intervjuer	6-7
5. Teoretiska utgångspunkter	7-13
5.1 Sociala strukturer, moral och sociala fakta som bakgrund till rättssamhället	8-9
5.2 Rättssociologins utveckling från sociologins klassiker till dagens rättssal	9-10
5.3 Rapport från insidan av juridikens tankevärld	10-11
5.4 Normen som en grundläggande påverkande faktor i all mänsklig interaktion	11-12
5.5 Det dramaturgiska perspektivet på människors beteende	12-13
6. Fallet Quick	14-15
7. Resultat & Analys	15-25
8. Diskussion & Slutsats	26-28
9. Referenser & Källor	

1. Inledning

Sture Bergwall alias Thomas Quick erkände mord och blev fälld på felaktiga grunder, mycket beroende på sitt beteende. De verkliga mördarna gick fria och alla berörda drogs in i en karusell av rättsosäkerhet där rättvisa aldrig kommer att skipas. Människors beteende påverkar alla slutsatser vi gör om varandra i ett möte och i min frågeställning undrar jag hur beteende påverkar utfallet i rättsliga processer och ytterst rättssäkerheten i vårt samhälle. Ursprungsidén till denna studie kommer från verkligheten, och förförståelse genom egna erfarenheter. Begreppet normer är framträdande och det dialektiska förhållandet att normer påverkar vårt beteende och vårt beteende skapar normer. Teoretiska utgångspunkter hämtar jag från Durkheim, Goffman, mfl. Och genom att studera fallet Thomas Quick och andra fall av felaktigt dömda. Mitt empiriska resultat kommer från intervjuer av jurister. Ett centralt begrepp i denna studie är *Rättssäkerhet*. Ordet finns inte upptaget i Svenska Akademiens ordlista, inte heller i ordboken Juridiska termer. Någon tydlig definition av vad man menar med rättssäkerhet förekommer i princip inte i rättsliga sammanhang, innebörden tas för given. Rättssystemet är utformat så att ingen ska kunna bli fälld utan bevis, alltså kan en brottsling gå ”säker” om det inte finns bevis för brottslig gärning. Det är intressant att även reflektera över begreppet ”rättstrygghet”. Allmänheten ska kunna känna sig trygg över att inte drabbas av brottsliga handlingar eller åtminstone trygg med att få upprättelse i brottmål och tvister.

1.1 Relevanta begrepp och påverkande faktorer

Begreppet **Rättssäkerhet** beskrivs av Åklagarmyndigheten med att lagstiftningen och systemet ska skydda den enskilda medborgaren för godtyckliga ingrepp från samhället, att ingen ska kunna åtalas eller dömas utan tillräcklig bevisning och lagstöd och att alla ska bedömas på ett likartat sätt. Andra relevanta begrepp för denna studie är; **Beteende** då individer har olika beteende utifrån sitt komplexa medvetande och utifrån universella och individuella regler samt olika syn på moral och rätt; **Normer** som handlingsanvisningar eller handlingsmönster och som förväntningar på varandras beteende, i detta fall kopplingen mellan rättsliga och samhällliga normer; **Kommunikation** i den mening att sändare och mottagare når fram till varandra med verbala och icke-verbala uttryck; **Interaktion** som ett möte, eller ett framträdande, med ömsesidigt inflytande på varandras handlande. Individer blir behandlade och tolkade beroende på de intryck de ger i stunden; **Rollgestaltning**: Individen presenterar sig själv, definierar situationen, manipulerar och styr det intryck han eller hon ger. Påverkande faktorer är även *genus, etnicitet, ålder, klass* och *utbildning*.

2. Syfte och Frågeställning

Syftet med denna studie är att ta reda på om, och i så fall på vilket sätt, människors beteende påverkar utfallet i rättsliga processer. Med rättslig process menas i detta fall advokaters arbete med sina klienter samt åklagarens arbete, förhandlingen i rättssalen och domarens arbete. Mänskliga interaktioner är alltid förenade med överföring av intryck, verbalt, känslomässigt och symboliskt. Det går inte att hindra detta. Dock är individer olika när det gäller öppenhet, tydlighet och ärlighet. Att vara delaktig i en rättslig process kan dessutom i sig förändra en persons beteende av olika orsaker. Jag vill veta mer om detta. Om hur juristernas uttryckssätt, kroppsspråk och beteende påverkar samt hur klienternas beteende påverkar processen. Hela tiden sker en ömsesidig interaktion och informationsöverföring. Jag vill veta om det i detta sammanhang går att medvetet manipulera och övertyga, styra det intryck man gör och om det går att se igenom den fasad och det spel som pågår på rättsprocessens teaterscen. Hur människor agerar och beter sig i samhället styrs av deras normer och moral. När bedöms en handling som kriminell om någon tänjer på moraliska regler? Kan en person undvika straff genom ett falskt eller manipulativt beteende? Det förekommer att människor blir dömda trots att de är oskyldiga och att oskyldiga går fria. Även om det krävs bevisföring och att det är fakta, lagar och regler som styr resultatet i en rättegång så tror jag att människors beteende och handlingar påverkar jurister och domare. Tvister löses inte alltid till förmån för den som har rätt. I en rättssal ska objektivitet samsas med subjektivitet. Rättssäkerheten är i händerna på juristers och domares förmåga att tolka och bedöma människors trovärdighet.

Frågeställning:

Påverkar människors beteende och handlingar utfallet i rättsliga processer?

2.1. Avgränsningar

Min studie av rättsprocessen innefattar inte polisens arbete och förundersökningarna, detta p g a uppsatsen begränsade utrymme. På grund av brist på tid och av utrymmesskäl har jag även avstått från att göra observationer vid förhandlingar i rättssalen och kommer att grunda mitt resultat huvudsakligen på intervjuer. Jag har valt att studera utsagor från domare, advokater och åklagare och avstod ifrån att intervjua klienter, även detta av utrymmesskäl, men valet att intervjua jurister föll sig naturligt då det kändes mer spännande att nå fram till dem som har avgörandet i sin hand.

3. Tidigare forskning

Den forskning jag valt att diskutera är JK:s rapport *Felaktigt dömda* (2006). Rapporten visar vilket utfall en rättsprocess kan få då en målsägares beteende felaktigt tolkas som trovärdigt. Jag diskuterar också en avhandling av Anette Svingstedt (2012) där hon studerar det som sker i servicemötet på en Tingsrätt, ett äldreboende och ett hotell. Hon fokuserar på formalitet och distans vilket jag relaterar till mitt intresse för intrycksstyrning, kroppsspråk, rollgestaltning. Utöver detta tar jag upp forskning av Lena Schelin (2007) ”*Bevisvärdering av utsagor i brottmål*”, hon konstaterar att trovärdighetsbedömning ofta görs utifrån det intryck individen gör, beteende, kroppsspråk mm, men att forskning visar att individens beteende inte enbart är grund för att bedöma trovärdighet. Trovärdighet är inte ett stabilt personlighetsdrag.

JK-rapportens (2006) syfte är att ta reda på om rättssäkerheten är tillräckligt väl tillgodosedd i brottmålsprocessens olika delar. Domstolen har en oberoende ställning i brottsutredningen, dess roll är att kontrollera och kvalitetssäkra åklagarens åtal och den bakomliggande utredningen. Även om det är frustrerande för en domare att inte kunna döma en tilltalad som han eller hon ”tror” är skyldig” måste bevisningen nå bortom rimligt tvivel. Formuleringen i regeln enligt 35 kap. 1§ rättegångsbalken som hänvisar till samvetsgrannhet är enligt författarna ur rättssäkerhetssynpunkt otillräcklig och öppnar för visst godtycke. Flertalet av de presenterade fallen i denna rapport handlar om fäder som blivit frihetsberövade och dömda då deras döttrar vittnat om att de förgripit sig på dem. I ett fall blev pappan dömd till tio års fängelse då den 18-åriga flickan bedömdes trovärdig och det ställdes utom allt rimligt tvivel att hennes pappa förgripit sig på henne sexuellt. Pappan var frihetsberövad i 2 år och fyra månader, när han frikändes framstod att domstolarna gjort en felaktig bedömning av målsäganden som trovärdig. Detta trots att hennes berättelse enligt Tingsrätten gett intrycket av att vara sann och haft ”det självupplevdas prägel”. I ett annat fall dömdes en pappa och en vän till honom till åtta respektive fem års fängelse. Tingsrätten grundade sin bedömning på målsägandens trovärdighet, vad som iakttagits vid förhören samt vittnesmål och uppgav att hon haft ett mycket tydligt kroppsspråk och reagerat starkt fysiskt och psykiskt under förhören. Senare framkom att flickan inte var främmande för att ljuga för att nå sina syften. Fadern och hans vän frikändes två och ett halvt år efter den ursprungliga domen. Det kan spåras en viss tendens till ”domarhybris” – en övertro om att kunna avgöra om någon är trovärdig. Exempel på faktorer som angetts för prövning är: Barnets sätt att berätta,

känslomässiga reaktioner, detaljer i berättelsen, förekomst av psykiska skyddsmekanismer, uttryck för barnets skuld känslor. Det finns inte någon generell regel att en brottmålsrättegång ska vara rättvis, däremot finns bestämmelser om objektivitet, jäv, saklighet mm. I den totala ansvarsbilden blir det konsekvenser om domstolen ställer för låga beviskrav, det klingar av på resten av ”kedjan”, åklagaren sänker sina krav på polisutredningen som i sin tur anpassar och sänker sina krav. Förutom trovärdighet så förekommer ordet tillförlitlighet, inget av dem är juridiska begrepp eller redskap, ingen juridisk diskussion visar vad som menas med det ena eller det andra, när eller hur de ska tillämpas. Domstolen ska avgöra om en person som lämnar en viss uppgift är tillförlitlig och detta ord kan ha samma betydelse som pålitlig eller trovärdig, det senare ordet anknyter till vad som är värt att tro på och i detta finns ett klart subjektivt moment. Man vet inte om en person talar sanning, men man tror det. I den rättsliga prövningen måste den avgörande tonvikten ligga på vad man vet. Författarna skriver vidare att den frekventa förekomsten av personer med psykopatiska drag bör beaktas, de kan lika obesvärat som grundlöst göra ett trovärdigt intryck. Inom psykologi är förmågan att bedöma om människor talar sanning ett klassiskt forskningsämne. Varken jurist- eller domarutbildningen innehåller något moment, som stärker domarens färdighet i detta avseende. Med tiden kan det tänkas att de förvärvar en god intuitiv förmåga att avgöra när det talas sant eller ljugs men därifrån till att lita blint på den förmågan och att den ensam kan läggas till grund för fällande dom är det långt (ibid, Axberger et. al).

Svingstedt (2012) beskriver det formella beteendet, bemötandet och språkbruket på en Tingsrätt som delar i en ritualiserad procedur och en garant för att inte göra fel som domstolens ledstjärna, men även att juristerna försöker göra avsteg från de formella procedurerna och välja ett mer vardagligt enkelt språk. Ett exempel på procedur är att redogöra för den tilltalades personalia då personlig och privat information lämnas ut till alla i salen utan att det tas hänsyn till känslor och utlämning. Författaren reflekterar även över svårigheten för tingsrättsjuristerna att ha överblick av rättssalen eftersom de samtidigt ska skriva, läsa och vara uppmärksamma på det som sägs och görs. Det påverkar deras möjlighet att delta aktivt i dialogerna. Även nämndemän, åklagare och försvarsadvokater tappar uppmärksamheten på vittnen, tilltalade eller målsägare när de är upptagna med dokument eller annat. Författaren beskriver språkbruket som ålderdomligt och att det minskar missförstånd mellan jurister, men skapar missförstånd för de juridiskt oinvidiga. Det markerar distans och social ordning samt undviker känslan att vara personlig eller privat med någon i rättssalen vilket även sparsamhet med kroppsspråk och yviga gester eller tydliga känslouttryck gör.

Författaren uppfattar dock subtila emotionella signaler av positivitet, glädje, irritation, nonchalans eller uttråkning och uttryck för tillrättavisande och ironi. Det är viktigt för tingsrättsjuristerna att vara neutrala, kontrollera sitt kroppsspråk och hålla tillbaka känslomässighet men det är inte alltid de lyckas. Att vända bort blicken är ett sätt att signalera distans, speciellt om tingsrättsjuristerna upplever att de håller på att komma för nära. En objektiv yrkesattityd ska vara icke-moraliserande, lidelsefri och opåverkad och lagen blir en försäkring mot subjektiv godtycklighet. Det formella tilltalet blir ett sätt att flytta fokus från individ till funktion. Vanligt är att hälsningsfras helt uteblir vilket skapar anonymitet, oro och osäkerhet i mellanmännsliga interaktioner. Tingsrättsjuristernas har ett emotionellt arbete och rättssalen är en dramatisk plats där lag och samhälle möts. De förväntas vara neutrala och kunna styra kroppsspråk och känslor. Procedurerna kan upplevas som avhumaniserade med intryck av att personliga känslor inte beaktas. Författaren pekar dock på att det finns ett motstånd och ett glapp mellan logiken och praktiken i servicemötet och även om hon inte går in på om, när och på vilket sätt så poängterar hon att spänningar finns (ibid).

Lena Schelin (2007) skriver att fördelning av bevisbörda och beviskravens höjd är garantier för en rättssäker process i brottmål. Åklagaren ansvarar för bevisbördan men den tilltalade har ”aktivitetsplikt”. Författaren belyser vikten av att bedöma utsagor efter hur frågorna ställs, då vittnen har en skyldighet att svara och kan påverkas av en inre press. Att målsägaren inte svarar på frågor kan påverka trovärdigheten och tilltrosbedömningen negativt, samtidigt ligger det i försvararens intresse att undergräva målsägandens trovärdighet med sina frågor. Även om frågorna inte borde ställts kommer de ligga till grund för den samlade bedömningen. Schelin (ibid) skriver vidare att det är viktigt att utsagepersonen får avge sin utsaga spontant och utan avbrott för att behålla fokus på dennes centrala upplevelse och hon belyser risken med att ställa ledande frågor vilka får stort inflytande över de svar som ges. Relevant kompetens hos domare/rådmän har betydelse och författaren nämner att det kunde vara ett första steg att även på grundutbildningsnivå överföra element från de centrala delarna av det psykologiska forskningsfältet. Ett erkännande betecknas som ”bevisens drottning” och utgör en avgörande del av åklagarens huvudbevisning, men rätten måste göra en bedömning av erkännandets värde och sannolika verklighetsförankring, beroende på brottets art. Bedömning om personen kan tala sanning måste göras mot bakgrund av kognitiv, personlighetsmässig, och känslomässig mognad. Utsagan ska ge ett trovärdigt intryck och ge intryck av att vara självupplevd. Men en individs trovärdighet är inte ett personlighetsdrag som är stabilt och gällande över tid, människor kan ljuga i vissa fall när det är motiverat. Ofta görs en

omedveten bedömning av det intryck utsagepersonen ger och styrs till viss del av kroppsspråk. Kroppsspråk och gester varierar mellan kulturer. Det ska även tas hänsyn till den specifika situation utsagepersonen befinner sig i. *”Forskningen visar emellertid att det inte är särskilt vederhäftigt att dra slutsatser om huruvida en person ljuger eller talar sanning enbart på grundval av dennes beteende”* (ibid:199-200). Trots detta finns det en tendens att underskatta möjligheten att avslöja en lögnare genom utsagan och *”en tendens att överskatta förmågan att upptäcka lögnen genom att kontrollera en persons beteende”* (ibid:200). Ovanstående forskning visar att människors beteende påverkar utfallet i rättsprocesser och att det ligger en svårighet i att bedöma trovärdighet. Juristernas beteende och sätt att hantera situationen samt deras förmåga och kunskap att göra bedömningar är avgörande. Det är inte självklart att den som har rätt vinner ett mål, därav uttrycket ”rättsosäkerhet”.

4. Metod

4.1 Metodologisk diskussion

Jag har valt kvalitativ metod baserad på intervjuer eftersom jag ville komma nära i en ansikte mot ansikte situation för att försöka se världen utifrån den andres perspektiv. Med mina teoretiska studier har jag även studerat fenomenet på distans för att kunna växla mellan ett inre och yttre perspektiv. Med utgångspunkt i egen för-förståelse arbetar jag kognitivt och normativt för att få en så fullständig bild som möjligt och ökad förståelse för sociala processer och sammanhang (Holme & Solvang, 1997). Datainsamlingen består av 10 intervjuer med jurister utformade som ett vardagligt samtal där de fått påverka samtals utveckling och utforma sina tankar och åsikter på ett naturligt sätt, samt ett deltagande vid ett seminarium. Dessutom granskar jag ett konkret fall samt andra fall med felaktigt dömda. Genomgående har jag en öppen och ifrågasättande hållning för att med intuition och perception fånga det som blir min tolkning och uppfattning och som ligger till grund för analys och slutdiskussion. Viktigt för mig är god etik och skyddande av källa (ibid).

4.2 Intervjuer

Min empiriska undersökning inleddes med att jag sökte respondenter genom att ringa och skicka mail till ett tjugotal advokatbyråer i min hemstad och efterhand som jag fick positiva svar bokade jag in intervjuerna. De skedde på advokaternas egna kontor. Advokaterna har uppdrag som offentliga försvarare och målsägarbiträde inom familjerätt, brottmål och

tvistemål. Domarna arbetar på Tingsrätten med alla typer av mål och åklagaren på åklagarmyndigheten. Jag hade önskat att det funnits utrymme att intervjua fler för att mer kunna utläsa om och hur den personliga faktorn spelar in. Men utrymmet och tiden satte stopp för detta. Som det verkade för mig hade intervjupersonerna inom respektive yrkesgrupp en ganska enhetlig syn. Mina intervjufrågor var baserade på min frågeställning och handlade om värdering av bevisbörda kontra trovärdighet, vem som blir trodd, om en person med ett övertygande manipulativt sätt kan vinna ett mål utan att ha rätt, om juristers förmåga att bedöma människors trovärdighet kan vara avgörande, om det behövs beteendevetenskap inom juridiken, mm. Vid intervjuerna med advokater tydliggjordes behovet av att även intervjua domare och åklagare. Som en form av snöbollseffekt fick jag tips på namn på en domare av en advokat, kontaktade Tingsrätten och åklagarmyndigheten och har totalt intervjuat fem advokater, en åklagare och fyra domare på deras arbetsplatser. Längden på intervjuerna varierade från en kvart till en dryg timme. Jag spelade in dem på min mobiltelefon och skrev sedan ut dem och gjorde urval för mitt empiriska resultat. Med ett material på upp emot hundra sidor fann jag en svårighet i att begränsa och göra ett urval. Det var också en svår avvägning att både hitta det som bäst passade in och att få alla respondenterna att bli representerade lika mycket, det blev inte så men alla har vägts in i den analytiska texten.

5. Teoretiska utgångspunkter

Jag har valt Durkheim (1957, 1972) som den grundläggande teoretikern för min studie. Han återkommer i nästan all rättssociologisk teori och anses vara en föregångare när det gäller forskning om lag och rätt, normer och moral. Hans teorier om individens dualism, sociala fakta, moralens komplexitet, mm är en koppling till människors beteendemönster. Jag valde Hydén (2002) för att han belyser skillnaden mellan den rättsdogmatiska och rättssociologiska inriktningen. Han menar att det inom juridiken behövs mer kunskap om att dra normativa slutsatser och pekar på att den socialpsykologiska dynamiken i rättssalen styr skeendet. Lindgren (1998) beskriver teorier om brott och straff från sociologins klassiker till modern kriminologi. Han tar upp det s k stämplingsperspektivet som visar hur människors beteende påverkas av andras reaktioner och Beckers studier om att beteendemönster utvecklas sekventionellt och att det bör tas hänsyn till orsakssamverkan. Pålsson (2005) valde jag för att han skriver från insidan av den juridiska världen. Han belyser värderingarnas betydelse och svårigheten att nå en gemensam värdegrund då människor ser världen på olika sätt. Baier & Svensson (2009) har jag valt för att de ytterligare framställer normer som ett

samspel mellan rättsliga regler och samhällsstrukturer. Goffman (2002) valde jag för hans teorier om rollgestaltning, rolldistans, intrycksstyrning och dramaturgisk interaktion. Han belyser hur ett förmedlat intryck kan vara falskt och att människans beteende hänger samman med moral, självbehärskning och förmågan att hantera sig själv och sin publik.

5.1 Sociala strukturer, moral och sociala fakta som bakgrund till rättssamhället

Enligt Durkheim (Calhoun, et al, 2007) ska mänskliga värderingar, kulturella normer och sociala strukturer, vilka han inordnar under begreppet sociala fakta, behandlas som "saker", inte materiella saker utan kunskapsobjekt. De flesta är nedärvda och automatiskt inlärd och även om vi varit delaktiga i att skapa dem så är det inte säkert att vi vet exakt orsak till varför vi agerar som vi gör. Durkheim (ibid) hävdar också att människan är dubbel, en individuell organism samt en social varelse. Människan är inte helt fri utan samvetet berörs av samhället som en juridisk och moralisk organisation full av defekter och ofullkomligheter. *"In it, evil goes beside the good, injustice often reigns supreme, and the truth is often obscured by error"* (ibid:187). Det perfekta samhället är en fantasi, en dröm och passionen och jakten på tillfredsställelse gör att människor inte gärna begränsar sina önskningar och begär om de är motiverade att gå över gränsen, utan samhället får spela den auktoritära roll som krävs för att fastställa lag och rätt där passionen inte får ta över (ibid, 2007). Universella moraliska generella regler gäller lika för alla människor men är uppdelade i individuella egna regler för oss själva och de som relaterar till andra. Vår mänskliga natur avgör sen hur vi hanterar dessa moraliska skyldigheter. Aristoteles observerade att moralen varierar beroende på vem som utövar den, en mans moral är inte densamma som en kvinnas och en vuxens är inte densamma som ett barns. Ytterligare jämförelse kan göras mellan anställd och chef o s v (Aristoteles jämförde härskare och slav) (Durkheim, 1957). De generella moraliska plikterna är respekt för liv, egendom och lojalitet och ära i relation till alla medmänniskor, oavsett geografisk eller etnisk härkomst. Durkheim (ibid) menar att allt som höjer temperaturen och passionen i det offentliga livet, även ökar antalet mord. Han analyserar hur vi kan vara så fästa vid vår egendom att den knyts samman med vår egen okränkbarhet? När är disponering av egendom rättmätigt grundad på rättvisa? Tidigare var egendom kollektiv, problemet existerade inte. Egendom hör ihop med arbete, men den är inte uteslutande förvärvad av egna medel utan även genom utbyte, donation och arv. Synen på egendom är föränderlig (ibid). Lukes & Scull (1983) har redigerat *Durkheim och lagen* där Durkheim konstaterar att lagen återspeglas i all viktig social solidaritet. Ju mer sammansvetsat ett samhälle är, desto mer upprätthålls olika

relationer och ömsesidiga beroenden. En handling är brottslig när den skadar det kollektiva medvetandet och vilken brottslig handling som helst hetsar universellt ogillande, men det tas för givet att det beror på den brottsliga handlingen i sig. Durkheim (ibid) frågar sig om brottslighet är den särskilda form av omoral som samhället undertrycker genom ett organiserat system av straff. Enligt Durkheim (1972) är moraliska fenomen det mest komplexa som finns. Ansvar inför sig själv är i själva verket ansvar inför samhället. Att ha respekt för människors värdighet hänger ihop med att vi förväntas anpassa oss, både i relation till oss själva och andra och detta är essensen i vad vi kallas individuell moral. Vetenskapliga undersökningar visar att när man vet anledningen till handlingen, är det lättare att avgöra på vilket sätt den behöver förändras. Alla samhällen innehåller ett överflöd av individuella psykiskt abnormala anomalier och det är enligt Durkheim (ibid) socialt normalt.

5.2 Rättssociologins utveckling från sociologins klassiker till dagens rättssal

Håkan Hydén (2002) ger flera exempel på att lagen ingriper på ett måttligt sätt så den inte ”stör den rådande ordningen” (ibid:13). Domstolarnas rättsdogmatiska inriktning gör dem beroende av rättskällor och lämnar inte utrymme för källkritik. Rättvisan blir då svårfångad och visar inte den tolkning som ändå göms bakom paragraferna. Det rättssociologiska paradigmet, visar förutom ett rättsvetenskapligt, även det samhällsvetenskapliga perspektivet. Den viktiga funktionen för rättssociologin är att tillhandahålla ett utforskat analysredskap för att förstå mänskligt beteende, mänskligt handlande och normativa strukturer. Med normen som kärna för betydelsen av känslor, estetik och andra kognitiva faktorer tillsammans med värdemässiga och känslomässiga förhållanden omfattar rättssociologin ”allt” medan en empiriskt inriktad samhällsvetenskap bara kan upptäcka ”vad som hänt”. Ett rättssociologiskt perspektiv tar hänsyn till hela forskningsfältet där de ställda frågorna gällande ontologi, epistemologi mm, territoriet, materialet, metoderna och svaren bildar en enhet, ett mönster, ett paradigm. Hydén (ibid) anser att det behövs mer kreativitet, de juridikstuderande måste tränas i att dra normativa slutsatser. Han skriver att rättssociologin är relaterad till samhällsbehov och refererar till Emile Durkheims rättssociologiska teorier att rätten är en indikator på samhällsutvecklingen och knuten till solidariteten i samhället. Hydén (ibid) menar att det kan vara svårt att få rätt i domstol trots att man har rätt och att få rätt ibland är något man måste kämpa sig till. Juristerna agerar som om det alltid finns en lösning men i själva verket finns det olika tolkningsmöjligheter. Detta kan döljas om beslutsfattarna kryper bakom hänvisningar till paragraferna, därför ett ökat intresset för en moralisk rätt. Det går inte att

bortse från att flera faktorer spelar in i rättsliga avgörande. Författaren skriver att den socialpsykologiska dynamiken har stor betydelse i rättssalen, att exempelvis den som uppträder arrogant och förlitar sig till den juridiska argumentationen förlorar på detta. I avsnittet där Hydén (ibid) diskuterar förhållandet mellan teori och praktik skriver han att mycket av läroprocessen är knuten till praxisfältet och att det krävs lång praktik för att förvärva den rätta insikten och att äldre kollegor fungerar som förebilder. ”*Vitala moment av arbetet inom juristprofessionen saknar täckning i utbildningen*” (ibid:52).

Lindgren (1998) menar att Durkheim har satt de djupaste spåren inom kriminalsociologin. Han nämner även Torgny Segerstedt, professor i Sociologi som vill rikta kriminalsociologins undersökningsområde mot begreppen social vana, social norm och normkälla och gör en viktig distinktion mellan ramnormer, som omsluter alla människor i ett socialt fält och partikulära normer, som avser en mindre grupp. Durkheim ansåg att om alla förekommande brott försvann skulle det konstrueras nya, han illustrerar detta med sin metafor om ett mönstergillt samhälle, där en bagatell skulle vara en handling värd att straffa. Den mänskliga naturen med sin grundläggande dualism är alltför sammansatt och motstridig och brottslighet är ett normalt socialt fenomen där brottslingen kan vara bärare av framtidens moral. I det s k stämplingsperspektivet har det lagts tonvikt på att socialpsykologiska processer gett kraftigt inflytande inom både sociologin och kriminologin med fokus på vad som kan hända när människor utsätts för andras reaktioner. Becker menar i sina studier av avvikande beteende att en individs beteendemönster utvecklas sekventionellt och för att kunna förklara detta måste hänsyn tas till omständigheter och orsakssamverkan. Med Beckers ord: ”*Man blir en marijuanaanvändare genom att lära sig röktekniken*” (ibid:74).

5.3 Rapport från insidan av juridikens tankevärld

Robert Pålsson (2005) har skrivit ett antal essäer där den röda tråden är värderingarnas betydelse och hur de påverkar juridikens egentliga innehåll. Han skriver följande ”*Man brukar ibland säga, att det är skillnad mellan att **ha** rätt och att **få** rätt*” (ibid:17). Författaren menar att juridiken inte finns som ett statiskt fenomen utan den skapas ”as we go along”. Han skriver om den levande föreställningen hos jurister om att ”domstolen kan inte ha fel” och menar att det är rent nonsens för det skulle i så fall betyda att den som bestämmer alltid har rätt. Beslut i juridiska frågor tas med inflytande av moral men värderingar har inte bara med moral att göra utan är subjektiva upplevelser om livet, det är önskvärt att moralen blir en ”riktig” rättskälla och legitim grund för juridiska ställningstaganden. Svårigheten ligger i att

hitta en gemensam värdegrund eftersom människor ser världen på olika sätt. Pålsson (ibid) tar upp kritiken mot sexualbrottlagstiftningen och mot att domare har tagit hänsyn till kvinnors beteende och klädsel och fått dem att verka medskyldiga och då inte är lika inför lagen. Han skriver om systemet med fri bevisföring och fri bevisprövning, vilket innebär att den åtalade och åklagaren kan åberopa vilka bevis de vill och att domstolen avgör hur den ska värdera dem och påstår att objektivisering, innebärande att de juridiska frågorna bara har ett enda svar är ett bedrägeri och att regelmässigt är rättsliga bedömningar subjektiva. Beslutsfattandet bygger på prioriteringar och val mellan olika värden. Rättsystemets är i en legitimitetskris då många juridiska processers resultat strider mot allmänt rättsmedvetande och moral. Det behövs större öppenhet och fler samtal om värderingars roll i juridiken. Pålsson (ibid) skriver att ansvar för brott kräver en identifierad ”final” orsak och att man måste ”in i huvudet på boven”, ett psykiskt kriterium, i princip helt subjektivt. *”Människornas liv sägs vara präglade av växelverkande kausalitet inom, mellan och utom strukturer, på ett sätt som är så extremt komplicerat att det bara kan förstås hermeneutiskt och helt individuellt”* (ibid:59). Orsak och verkan är helt grundläggande för hur vi uppfattar det som sker omkring oss. En företeelse påverkar en annan och alla har en möjlighet att påverka sin omgivning. Författaren berättar om professorn som ansåg att två faktorer konstituerar rättssäkerhet: förutsebarhet och likhet inför lagen men menar att rättssäkerhet betyder olika för olika människor och tvivlar på att det går att åstadkomma likhet inför lagen. *”Det går helt enkelt inte att använda lagen för att beskriva verkligheten. Det som bör vara är inte alltid det som är”* (ibid:72). Författaren återkommer till att det krävs en moralisk förankring av juridiken för att nå acceptans och förtroende från medborgarna och menar att det går att underlätta trovärdighet och tillit genom att använda en tydlig, transparent, och kontrollerbar argumentation (ibid).

5.4 Normen som en grundläggande påverkande faktor i all mänsklig interaktion

Normmodellen som ett samspel mellan rättsliga regler och samhällsstrukturer har fokus på gemensamt bestämda förväntningar på varandras beteende. Inriktningen, som har sina rötter i Durkheims positivistiska skola innebär att norm och rätt ses som bestämmande krafter vilka leder till samhällsförändring. Baier & Svensson (2009) skriver att den juridiska metoden handlar om att ”finna rätt”, en viktig juridisk förmåga är att kunna skilja normer från andra fenomen. Varje situation är unik och det krävs en hög grad av säkerhet för att veta när en norm kommer att följas. Kunskap och förståelse för ursprung, förändringsprocesser och utveckling gör oss bättre rustade att förstå hur vi kan förändra beteenden samt överbrygga

dikotomin rätten-sociologin. Relationen mellan juridiken och rättsvetenskapen kan, med Håkan Hydéns tolkning, karaktäriseras med att praktiken förser vetenskapen med material att arbeta med. Inom den sociologiska funktionalismen är normerna ett centralt begrepp och Durkheims teser om sociala fakta och anomi brukar nämnas som upptakten till normmodellen inom samhällsvetenskapen. Baier & Svensson (ibid) återkommer till normbegreppets essens: handlingsanvisning och handlingsmönster. Det finns ett nödvändigt samband mellan normer och beteende. Detta kallar Hannu Tapani Klami för ”*rättens ontologiska dualism*” (ibid:50).

5.5 Det dramaturgiska perspektivet på människors beteende

Enligt Goffman (2002) presenterar individen sig själv, sin roll och styr och kontrollerar sin publik. Som observatör kan man skaffa sig ledtrådar genom andras uppträdande, utseende samt genom att tillämpa tidigare erfarenheter och schablonuppfattningar. Avsiktliga eller oavsiktliga handlingar kommer att påverka omgivningen, även avsiktligt felaktiga upplysningar samt svek och hyckleri. Om en individ vill att andra ska få en hög uppfattning om honom/henne försöker han/hon definiera situationen genom att uttrycka sig så att andra handlar i överensstämmande med sin plan. Både med verbala uttryck som är relativt lätta att manipulera och icke verbala som är mer okontrollerbara. När individen överfört ett speciellt uttryck har en viss bestämd definition av situationen projicerats och det har skapats ett samförstånd. Ett beteende kan vara förmodat spontant men i själva verket manipulerande. Författaren definierar direkt interaktion som ömsesidigt inflytande på varandras handlingar vid situationer i omedelbar fysisk närvaro, helt enkelt ett möte. En individ kan bli duperad av sig själv och vara övertygad om att förmedla något som är äkta, men även styra sin publik som ett medel för att uppnå sina syften. När publiken innerst inne är skeptisk är den benägen att slå ner på bagateller och bedöma hela föreställningen som falsk, men även en välvilligt inställd publik kan bli chockad och försvagad i sin övertygelse genom en obetydlig avvikelse som kanske är motsägelsefull. Det verklighetsintryck som ett framträdande frammanar är ett sprött, ömtåligt fenomen som genom missöden och felgrepp lätt kan falla sönder. När vi går in i en roll och framträder inför publik får vi inte vara utsatta för skiftande impulser och stämningar som förändras från det ena ögonblicket till det andra. Det förmedlade intrycket kan vara sant eller falskt, genuint eller oäkta, välgrundat eller hycklat och många individer har både kapacitet och motiv för att förvränga fakta, det enda som hindrar är skamkänslor, skuld-känslor eller rädsla. ”*Ju mer övertygande äkta bedragares agerande är desto starkare kan vi, paradoxalt nog, känna oss hotade, eftersom ett kompetent agerande av någon som*

visar sig vara en bedragare kan försvaga det moraliska samband som vi har inom oss mellan ett legitimt berättigande att spela en roll och förmågan att spela den” (ibid:58). Kärnan i det dramaturgiska framträdandet ligger i att behärska röst och ansiktsuttryck. Den agerande kan med självbehärskning undertrycka känslomässiga reaktioner och diskret hålla sig till sin roll. En obefogad skamkänsla kan leda till att en person betar sig som skyldig och utlösa försvarsmekanismer som ytterligare förvärrar situationen. Att uttrycka sig är detsamma som att överföra jagintryck och det inte är möjligt att kartlägga en situations faktiska innehåll utan att känna till alla relevanta sociala data. Individer behandlas beroende på de intryck de ger i stunden. Det är nu kommunikativa handlingar förvandlas till moraliska. Det går att styra och upprätthålla intryck, vi är ”moraliska schackrare” och som Goffman (ibid) uttrycker det. ”Det är alltid möjligt att manipulera de intryck som observatören använder sig av som en ersättning för de faktiska förhållandena/.../Observatörens behov att lita på en framställnings riktighet skapar i sig en möjlighet till förvrängning av den” (ibid:217).

Durkheims (1957, 1972, Lukes & Scull 1983, Calhoun, et al 2007) teorier om sociala fakta, allt som rymts i en människa, värderingar, normer och sociala strukturer, det onda och det goda, tillsammans med alla yttre och inre faktorer som påverkar och kan dölja sanningen i individernas beteende, ligger till grund när en domare ska avgöra utfallet i en rättsprocess. Det ligger en svårighet i att bedöma alla lika och att göra det utan förutfattad mening, då man inte delar den andres komplexa medvetande och inte känner till den totala bilden av individens sociala fakta. Även Goffman (2002) menar att det inte är möjligt att kartlägga en situation utan att ha tillgång till alla relevanta sociala data. Bedömningen av framställningen görs i stunden i rättssalen. Baier & Svensson (2009) anser att det krävs en hög grad av säkerhet för att kunna bedöma varje unik situation och veta när en norm kommer att följas. Förutom att det behövs ren kunskap om personen och situationen krävs förmåga och kunskap att bedöma beteendet. Goffmans (2002) teorier om att styra intryck, att tänja på moralens gränser, att avsiktligt ge felaktig information och ge publiken möjligheten att bedöma om det som framställs är sant eller falskt, genuint eller oäkta, välgrundat eller hycklat, tydliggör att människors beteende påverkar rättsprocessen. Att en person t o m kan dupera sig själv för tanken till Thomas Quick som manipulerade och styrde sin publik som i sin tur manipulerade honom för sina egna syften. Hydén (2002) framhåller att rättssociologin vill förstå mänskligt beteende, handlande och struktur. Pålsson (2005) pekar ut komplexiteten frågeställningen, alla inblandade har en möjlighet att påverka. Denna kausalitet av händelser och de inblandades beteende mot varandra påverkar utfallet i rättsprocessen.

6. Fallet Quick

Jag väljer att diskutera fallet Quick utifrån Pelle Svenssons (2009) bok, ett extremt exempel på ett generellt problem eftersom det handlar om en person som blivit bedömd och dömd utifrån sitt beteende. Psykisk störning är en faktor men inte en ursäkt. Ingen ska bli fälld utan bevis, inte ens ett erkännande är bevis, att tro på någon utgör inte ens sannolika skäl.

Under 1990-talet erkände Sture Bergwall under sitt alias Thomas Quick 33 mord, detta under samtalsterapi på Säter där han vistades under rättspsykiatrisk vård efter att ha dömts som skyldig till sexuella övergrepp på unga pojkar, samt ett flertal andra brott. Bergwall/Quick (fortsättningsvis kallad Quick) blev redan 1970, då 20 år gammal, tvångsintagen på Sidsjöns sjukhus, även där fick han samtalsterapi. Quick har haft tvära kast mellan ett normalt liv med normalt beteende till plötsliga kriminella handlingar och själv varit medveten om psykisk störning. *”De spann vidare på de små fragment jag själv hade i mitt minne”* (ibid:28). Quicks berättelser och mordhistorier startade med fantasier, han tyckte om att berätta sagor och han tyckte om att stå i centrum. Chefspsykologen och terapeuten Birgitta Ståhle trodde att hon återskapade Quicks bortträngda minnen. Kontrollerbara fakta undersöktes inte. *”Alla trodde på Quick och underlät att kontrollera om hans berättelse stämmer med verkligheten”* (ibid:30). Inför terapisaamtal, förhör med rätten mm fick Quick, vilket sjukjournaler bevisat, överdoseringar av ångestdämpande och nervlugnande mediciner, bl a Xanor. Biverkningar är muskelkramper, skakningar, svettningar, uppjagat sinne och aggressivitet, detta syns på filmer och har av domstolen uppfattats som bevis på Quicks skuld. I en debattartikel 1990 skrev Pelle Svensson (ibid) att Quicks försvarare, i motsats till vad som är brukligt, yrkade på fällande dom och att domstolarna godtog de välregisserade teaterföreställningarna helt utan kritik. Författaren menar att de som fångas av en mytomans enorma förmåga att övertyga sitter fast och tappar förmågan att ifrågasätta. De ställer inte några motfrågor eller formar några mothypoteser. Svensson menar att det Quick berättade inte var trovärdigt och att han hela tiden rättades och styrdes av förhørsledaren Seppo Penttinen. Författaren ger exempel på hur ledande frågor ställdes om och om igen tills Quick gav ett passande svar. På olika sätt har Quick fått tillgång till facit. En domare ska döma efter det han/hon *vet* har hänt inte vad han/hon *tror* har hänt. Ändå ville ingen av de aktuella fem domare vid sex rättegångar ha en friande dom. Svensson (ibid) vädjar till juridiken och det sunda förnuftet, ingen av de inblandade ställde några kritiska frågor, inte ens försvarsadvokaten Claes Borgström. Quick blev fälld för 8 mord, varav det sista var mordet på Johan Asplund.

Ståhle och Penttinen tillsammans med åklagaren Christer van der Kwast har medvetet och systematiskt vilselett rätten. Quicks trovärdighet ifrågasattes aldrig. I efterhand har Quick erkänt att han ljugit både i polisförhör och i rätten. Som jurist delar Pelle Svensson med sig av sina kunskaper: *"En mördares berättelse ska styrkas bortom allt tvivel, /.../ Att tro på någon utgör inte ens sannolika skäl"* (ibid:204). Quick har utstuderat skickligt manipulerat förhørsledare, åklagare, terapeuter, mfl genom att locka fram viktig och avgörande information. Han har dessutom själv blivit manipulerad att ändra och anpassa sina berättelser så att de passar för en fällande dom. Det har utvecklats ett samspel mellan parterna, alltså en jävsituation. Förhørsledaren Penttinen höll i ca 150 polisförhör, han och Quick utvecklade en vänskap och lärde sig varandras kroppsspråk. Åklagaren byggde mordåtalet på Quicks trovärdighet. Hans karismatiska förmåga att spela teater gjorde att *"De flesta som träffat honom eller varit med när han spelat upp sin repertoar har blivit övertygade"* (ibid:223). Det är dock obegripligt hur denna teater har kunnat pågå i mer än tio år. Quick ledde hela teatern och blev rikskändis. Svensson (ibid) hänvisar till rapporten "Felaktigt dömda" s 44 och lagens principer som säger att en åklagare inte får dölja omständigheter som talar till den tilltalades fördel och ifrågasätter hur rättssäkert vårt rättssystem är. Boken är dokumentärt skriven med höga sanningskrav och bygger på ett mycket omfattande källmaterial. Författaren är kunnig, noggrann och detaljerad och beskriver mordutredningarna som en teaterkarusell och de inblandade som ett kringresande teatersällskap. Han för fram kritik även från andra, t ex Leif GW Persson, Jan Guillou och Jan Olsson (ibid:331).

7. Resultat & Analys

I mina intervjuer har jag pratat med 10 respondenter som jag döpt till A1, A2, A3, A4, A5 vilka är advokater, Å är åklagare samt D1, D2, D3, D4 vilka är domare. Seminariet redovisas separat i slutet av detta avsnitt. Jag presenterar här mitt empiriska resultat och analys i relation till frågeställning och övrig teori.

Bevisbörda kontra trovärdighet

Jag ville veta hur praktisk bevisbörda värderas kontra individers trovärdighet beroende på hur den bedöms utifrån människors beteende. När det gäller brottmål är åklagaren ansvarig för bevisbördan som ska motsvara "bortom all rimligt tvivel" men min frågeställning innefattar även annan form av praktisk bevisning. En advokat uttryckte det som:

När det gäller bevisningen i brottmål så är den ganska hög, alltså man måste ju verkligen kunna visa. Åklagaren måste lägga fram mycket bevis för att den tilltalade ska bli dömd, A2.

Advokaterna var överens om denna syn men framhöll att i t ex vårdnadsfall är det inte så mycket bevisbörda, mer att hitta lösningar. Även hos domarna fanns en enhällighet i att bevisbördan är avgörande, speciellt i brottmål och om ord står mot ord så förlorar den som har bevisbördan om de inte kan föra fram tillräckliga bevis. Men de uttryckte det även som att trovärdighet är en viktig faktor som t ex denne domare:

Om man har ett brottmål t ex misshandel så har vi ju en målsägare och ska det bli en fällande dom så krävs det i princip att målsäganden är trovärdig men dessutom krävs det ju lite mer, för det mesta, att man har nån sorts annan bevisning, att där finns dokumenterade skador eller vittnen eller något sånt, så det är en kombination kan man väl säga, D3.

Lena Schelin (2007) sätter fingret på att trovärdighet inte är ett personlighetsdrag. Situationen kan få en person att ljuga, hon menar också att det görs en omedveten bedömning av en persons kroppsspråk och att förmågan att upptäcka en lögn genom beteende är överskattat.

Alltså jag åttalar aldrig utan stödbevisning/.../bedöma trovärdigheten hos människor är för mig till rätt liten del kopplat till det personliga mötet, titta varandra i ögonen och höra på berättelser, trovärdigheten bedöms bäst utifrån andra objektivt konstaterbara saker som finns utanför, Å.

Åklagaren har en annan roll och är den som väcker åtal och representerar staten med den makt det innebär. Ledstjärnan är att noggrant undersöka vad som talar för och mot en misstänkts oskuld. Både advokater, domare och åklagare framhöll att det ställdes höga krav på bevisning i brottmål men menade att i tvistemål har trovärdigheten och människors beteende större betydelse samt vilken typ av person det är, ålder, mm.

... utfallet i en rättegång beror på vem som dömer. Det kan vara lika avgörande som beteendet hos tilltalade och målsägande eller vittne, men visst finns det en möjlighet att med sitt beteende påverka bevisvärderingen, A5.

Det framkom även att det bland advokaterna finns en utbredd uppfattning om att det har stor betydelse för utfallet vilken domare som dömer, att de bedömer situationer olika.

...man kan tycka att det låter lite udda/.../det kanske bara är den obekväma situationen och jag tror det är svårt och värdera det. Jag tror inte man kan se på en person att den ljuger/.../många som frikänns är ju säkert skyldiga ju. Vad vi ska se är, finns det tillräckligt bevis för fällande dom, D1.

Domarna framhöll bevisens betydelse och medgav att det var svårt att avgöra om någon var trovärdig, samtidigt var det tydligt att de vägde in även det i bedömningen. Berättelsen ska vara konsekvent och även detta ska vägas in i personens trovärdighet. Domaren möter målsägare och tilltalade för första gången i rättssalen och de har minimal förhandsinformation. De ska grunda sitt beslut, sin dom på det som läggs fram och hur de tolkar detta i den aktuella situationen. Enligt Baier & Svensson (2009) är varje situation unik och det krävs en hög grad av säkerhet för att veta när en norm kommer att följas. En domare sa att ljugs en hel del i salarna och tyckte det var svårt att veta både varför de ljuger

och om någon talar sanning. Men det fanns en utbredd förståelse för att människor kan agera på olika sätt och även ologiskt i en pressad situation och att de tar hänsyn till detta.

...men däremot om du har en person som är en patologisk lögnare som kommer in här och ljuger så är det mycket möjligt att vi inte skulle uppfatta det, men å andra sidan dömer man inte bara på det utan man måste ju ha nån stödbevisning, D3.

Projektgruppen som utrett felaktigt dömda (2006) anser att trots att en domare ”tror” att en tilltalad är ”skyldig” måste bevisningen nå bortom rimligt tvivel. Att hänvisa till samvetsgrannhet är ur rättssäkerhetssynpunkt otillräckligt och öppnar för visst godtycke.

Felaktig information och manipulation av processen

Jag ville veta om juristerna kunde märka om osanning och felaktig information överfördes avsiktligt, om man ser och förstår att någon medvetet manipulerar processen.

Vi behöver inte verka för att klienten ska prata sanning /.../får aldrig undersöka om de faktiskt är skyldiga eller om de har någon annan bakgrund som kan göra dem mer eller mindre misstänkta, A1.

I samtalen med advokaterna var det tydligt att sanningen inte var viktig. Alla var eniga om att deras uppgift är att företräda sin klient oavsett. Även domarna framhöll att deras uppgift inte är att hitta sanningen, det är en missuppfattning hos allmänheten att det är så:

Ja naturligtvis. Det är en sån felaktig föreställning, man tror att domstolen är, vi söker inte sanningen, det är inte vårt, vi utreder ju ingenting egentligen utan vi sitter ju här och tar emot det som presenteras för oss och så får vi utvärdera efter det, D4.

Advokaterna kunde få en känsla av att vissa överdriver men tyckte det vara svårt att avgöra om någon talar sanning, som en av dem uttryckte det:

Det är klart att det kan ha betydelse hur man framställer sig själv, det finns ju offerrollen t ex att man bara uttrycker genom att visa sina känslor väldigt starkt/.../domstolen ska ju vara opartisk i sin bedömning, men vi är ju bara människor, du kan ha en dålig dag, sen kommer det någon som gör ett jättestarkt intryck på en eller någon som ger en jättemycket och det är klart att då, A1.

Genomgående framhöll juristerna sin mänsklighet och att de blir påverkade. Projektgruppen i JK-rapporten om felaktigt dömda (2006) anser att det klart finns ett subjektivt moment då domstolen ska avgöra om en person lämnar tillförlitliga, pålitliga eller trovärdiga uppgifter. Pålsson (2005) menar att funktionen med objektivisering och att de juridiska frågorna bara har ett enda svar är bedrägeri, regelmässigt är rättsliga bedömningar subjektiva. Enligt Goffman (2002) styr individen sig själv, sin roll och sin publik och uttrycker sig på ett sätt som får andra att handla i överensstämmande med sin plan. Detta ska domarna hantera.

Få rätt utan att ha rätt

Rent praktiskt kan en person vinna ett mål och få rätt utan att ha rätt om den andra parten inte

kan bevisa att det begåtts ett brott eller annan kriminell gärning. Jag ville veta om en övertygande manipulerande person med sitt framträdande kan vinna ett mål eller få fördelar utan att ha rätt och när det beteendet har störst betydelse.

...det är ju det hela juridiken går ut på, det handlar ju om argumentation och det behöver ju inte alltid vara sanningen, men det handlar ju lite om hur man lägger fram det och hur ombudet får fram det och vilket intryck man själv som klient ger men jag tror definitivt att det är många som får igenom sin sak utan att ha rätt, A3.

Det fanns en utbredd bekräftande uppfattning bland advokaterna att det är så och att de inte verkar för motsatsen. De försvarar sin klient utan att verka för att domen ska falla rätt. En advokat framhöll betydelsen av att lägga extra kraft i tingsrättsförhandlingen vid misstanke om att de inte kommer att vinna eftersom det då kan komma att spelas upp i Hovrätten.

Åklagaren är den som avgör om det ska väckas åtal med grund i förundersökningen:

...i inledningsfasen naturligtvis/.../polisen kan ju inte utgå ifrån att människor talar osanning utan de måste, har en skyldighet att starta en utredning/.../för vi är ju alltid som förundersökningsledare öppna för att vi kan vara manipulerade, alltid, Å.

Åklagaren framhöll betydelsen i första skedet, i förhören av polis men att de initialt måste utgå ifrån att människor talar sanning. Både advokater och domare framhöll att det kan påverka om någon är verbalt kunnig och att vältalighet och stringens ger fördelar.

Ja visst man kan vinna fördelar med att tala osanning/.../i alla sammanhang misstänker jag att den som är verbalt skicklig och kan föra sig vinner fördelar, så är det, D1.

Domarna blir berörda av aktörerna i salen dock mindre av advokaternas beteende när de vinklar och vrider till sin klients fördel. Mer än en domare drog parallellen med en teater.

...inte minst advokaterna hur de väljer att agera/.../då är det hög svansföring som gäller, då gäller det att vara taggade och småaggressiva/.../det är väldigt mycket teater och det kan ju bli jättejobbigt klimat, men det påverkar inte oss egentligen, spelar större roll för andra aktörer i salen, D4.

Det fanns en medvetenhet hos domarna om att bedömningen även är subjektiv och att det kan bli fel.

...hoppas jag ser igenom det/.../kan säkert missta sig/.../kan ju tro att ah han ljuger nog/.../visst ibland får vi gå på känsla/.../Det är inte alltid rättvisan segrar i en rättegång, det är ju inte det. Det sitter säkert oskyldiga människor i våra fängelser, nu tror jag inte att det är rör sig om ett större antal, men det är klart att för de enskilda är det ju en tragedi, D2.

Pålsson (2005) skriver att det är skillnad mellan att ha rätt och att få rätt och menar att svårigheten ligger i att hitta en gemensam värdegrund då man ser på världen på olika sätt och att moral har att göra med subjektiva upplevelser av livet.

Förmåga att bedöma beteende och trovärdighet

Vi pratade om juristernas förmåga att bedöma och hantera människors beteende och trovärdighet. Jag var intresserad av att ta reda hur betydelsefull denna förmåga är.

Är man skicklig på att kunna göra en avvägning, att kunna spräcka hål på folks försök till att framställa sig själv på ett annat sätt, så tror jag man kan bli väldigt framgångsrik på det alltså att kunna spräcka motpartens trovärdighet, A1.

För advokaternas del prioriteras lojaliteten till klienten helt så de tror på sin egen klient oavsett så då blir fokus mer på att bedöma och spräcka motpartens trovärdighet.

Nej, vi är inte synska eller så alls, för min del handlar det om att bedöma bevisningen, att bedöma innehållet i berättelsen och det handlar om vilken stödbevisning som finns för det ena eller det andra. Så att om en människa uppträder otrevligt eller elakt eller snällt eller rart eller kärleksfullt eller manipulativt/.../Så har alla dessa beteendemönster en väldigt underordnad roll, Å.

Åklagaren menade att alla åklagare är utsatta för påverkan men att de har ett annat sätt att tänka, deras arbete handlar inte om att bedöma människor.

...ett ombuds beteende kan betyda hur mycket som helst det ger signaleffekter till de andra också, här står jag och kommer inte att vika mig ett dugg eller ja jag känner att jag har en dålig talan, vill ni ge mig nåt så är jag glad. De kan ju signalera olika saker...,D3.

Förutom klienternas beteende så ser domarna betydelsen av ombudens beteende och hur det påverkar vittnen och andra i rättsalen. En av domarna sa att ett vittne kan framstå som nonchalant men det kan bero på t ex obehag eller rädsla och då kan inte det beteendet ifrågasättas. Medvetenheten fanns också om att människor kan vara extremt manipulativa och att domarna inte är så bra på att kunna bedöma det. Om bara känslan finns att någon ljuger måste de utgå ifrån att det som sägs är sant.

...tror inte man har den rätta kompetensen att kunna bedöma det/.../alltså det finns ju exempel på de som kunnat manipulera rättspsykiatriker också/.../en skicklig bra advokat kan vinkla det till fördel för sin huvudman/.../Jag skulle aldrig kunna säga om det står ord mot ord att den ene framstår som mer trovärdig än den andre, jag skulle inte kunna grunda en dom på det för det kan ju va så att jag kan ju förstå, känna att han har säkert begått det här brottet, men det är inte bevisat, men det är säkert så, men det räcker inte riktigt, D2.

Enligt Pelle Svensson (2009) startade Quicks mordhistorier med fantasier, han berättade sagor men bedömdes som trovärdig. Pålsson (2005) menar att man måste ”in i huvudet på boven” och att detta i princip är helt subjektivt. Det domarna säger tyder på att de kan hamna i en väldigt svår situation, både i ett mordfall som Quick-fallet men även då ord står mot ord. Det fanns en utbredd medvetenhet om att de som dömer är bara människor, alla har sina brister och fel och alla kan ha en dålig dag.

Vem blir trodd

Frågan om vem som blir trodd och vem som inte blir trodd var svår att svara på för juristerna. Även om likhetsprincipen innebär att alla ska dömas lika så är det inte så enkelt. Olika faktorer påverkar om någon ska bli betraktad som och framstå som trovärdig.

...jag uppleva att människor som blivit utsatta för brott tror att de ska bli automatiskt trodda, det är synd om dom/.../kanske brottsoffer har större trovärdighet än den misstänkte förövaren, A1.

Det kan ske en förändring i klientens sätt att bete sig och agera när en han/hon måste berätta själv och vara väldigt aktiv och ombudet måste ta ett steg bakåt:

...många klienter som jag bedömer som totalt trovärdiga när jag träffar dem men när de då kommer till tingsrätten och själva måste uttrycka sig/.../ olika hur de beter sig i en sån situation, A3.

Konsekvens i berättelsen framhölls som en av de viktigaste faktorerna för domarna för att de ska tro på någon i rätten. Huvudregeln är att de ska tro på vad som sägs om det inte kommer motstridiga uppgifter. Det som sägs ska även bedömas som rimligt för att vara trovärdigt.

Det allra viktigaste är ju naturligtvis att du lämnar en berättelse som är robust, att du t ex är konsekvent/.../ Och jag är mycket medveten om att vi har olika förmåga att uttrycka oss verbalt, man har olika kapacitet att uttrycka sig, men man får ju förstå människor utifrån den förmågan som man uppfattar att de har vilket innebär att det otäcka är ju att en ju att en verbal och begåvad människa har lättare att bli trodd så det är klart att det kan spela roll, D4.

Advokater och domare framhöll att den verbala förmågan kan vara avgörande men det finns också en medvetenhet om att människor beter sig annorlunda i rättssalen. Man kan undra över om någon är fåordig och det kan bero på att någon inte vill försäga sig, taktik eller nervositet.

Klienters, tilltalades och målsägandens medvetenhet om beteendets betydelse

Jag undrade om juristerna vet om och kan bedöma om och hur klienterna är medvetna om sitt eget beteende, hur det påverkar och om de vet när de blir trodda eller genomskådade.

I vissa fall och det beror ju också på, om man är i tingsrätten, vilken domare man har för vissa är ju ganska öppna och sitter liksom och suckar och eller sitter och antecknar frenetiskt/.../där kan ju klienten förstå, det tror jag, A3.

Här är juristernas beteende och uttryckssätt betydelsefullt om de är tydliga kan det ge ledning för klienten. En advokat framhöll också att om klienten medvetet är ödmjuk kan det leda till en mildare dom.

...det finns nog domare som kan dölja sitt ansiktsuttryck men jag tror nog att de flesta av oss på nåt sätt visar, jag tror det är svårt att undvika helt och hållet, man försöker vara ganska nollställd när folk berättar men det är klart är det alldeles uppåt väggarna så blir man bara trött, D3.

En domare berättade om att det kan vara tydligt för dem ibland när en försvarare ser att deras klient ljuger, det syns på kroppsspråket och då försöker de rädda situationen. Genomgående uttryckte domare och advokater att de inte är mer än människor. Svingstedt (2012) skriver i sin avhandling att det är viktigt att juristerna är neutrala och kontrollerar sitt kroppsspråk och känslouttryck men att det inte är alltid det lyckas.

Rättssäkerhet

Centralt i intervjuerna var diskussioner kring rättssäkerhetsbegreppet. Eftersom det är konstaterat att begreppet inte har en tydlig definition så blir det på något sätt abstrakt.

...det värsta ur ett rättssäkerhetsperspektiv är att det skiljer sig så extremt mycket åt beroende på vem man har som ordförande, A3.

Diskussionen kring betydelsen av vem som dömer återkom hos advokaterna och jag förstod att det en stor frustration inför att det kan vara den personliga faktorn som avgör. En advokat framhöll att principen att en domare enbart ska ställa frågor till den tilltalades fördel inte tillämpas:

...domstolen och domarna har ju bilden av sig själv som oerhört neutral och rättvis/.../Är det en någorlunda hederlig åklagare, och det är ju de flesta, så har ju domstolen det ingångsvärdet att ingen rök utan eld/.../vi kommer inte in som två likvärdiga parter/.../rättssäkerheten är ju typiskt sätt till för den misstänkte, men det är inte så att vi i Sverige inte har felaktigt dömda. Det har man konstaterat för inte så länge sedan i en stor JK utredning att vi har felaktigt dömda och det sker ju hela tiden/.../felaktigt dömda blir folk varje vecka, med det säger jag inte oskyldigt dömda för det är en jäkla skillnad. Men felaktigt dömda för domstolen tillämpar inte det stränga beviskrav som vi har. De dömer, jag ska inte säga mer slentrianmässigt, men med ett lägre beviskrav, absolut, A5.

Advokaterna framhöll förutom att det är avgörande vilken domare som dömer att det finns en förutfattad mening hos domarna att den som är åtalad är skyldig. En advokat hävdade att beviskrav inte efterlevs och principen att en domare enbart ska ställa frågor till den tilltalades fördel inte tillämpas. Medan en av domarna sa följande:

Men man får inte ställa frågor till den tilltalades nackdel, där får man tänka sig för många gånger. Du vet ju inte vilket svar du kan få, D4.

Vissa åtalade tiger sig igenom en rättegång och ofta kommer man inte i närheten av sanningen så domarna är medvetna om att de ofta låter skyldiga gå fria. Men en advokat sa:

...många domare blir bättre och bättre och rättssäkrare med åren, jag vågar knappt säga med en bandspelare rullande, men de domare som idag är väldigt glada för att inledningsvis döma allt som rör sig, det är tyvärr de yngsta domarna som ska visa, nu är det jag som är domare här, A5.

Det framstod som att erfarenhet och kunskap är avgörande faktorer när en domare ska fatta beslut och även åklagarens och advokaternas kompetens. Hydén (2002) menar att det krävs lång praktik för att förvärva den rätta insikten och att äldre kollegor fungerar som förebilder. Advokaterna framhöll åklagarna som väldigt duktiga både på att vara objektiva och föra fram sin sak på ett rättssäkert sätt även för brottsoffret och i stort sett finns en respekt för kollegornas arbete och en uppfattning om att de är engagerade och orädda.

...är det så att man erkänner ett brott man inte har gjort så är det så att väldigt många tycker att detta är tillfredsställande. Polisen har klarat upp det, åklagaren har rott det i land, domstolen har dömt, den misstänkte tar det, A5.

Detta uttalande för tanken till fallet Quick där det framstod precis så, att det var oerhört praktiskt att hitta någon som erkände och som kunde fällas för brotten. Projektgruppen 21

som utreda fallen med Felaktigt dömda (2006) var rädda för trenden med lägre beviskrav.

...det finns en väldig styrka i att skilja på rättstrygghet och rättssäkerhet, Rättssäkerhet är ju ofta använd som en beteckning för det skydd som en misstänkt person skall ha i hanteringen i rättsväsendet/.../staten har lagt makt i åklagares och domstolars händer/.../då behöver man ju skydda den enskilde från felaktiga tvångsmedelsbeslut från statens sida/.../det är oerhört många människor i Sverige som inte åtalas men som med största sannolikhet ändå har begått brotten därför att så vill vi ha det. Det betyder ju att i andra vågskålen ligger dessa brottsoffer som aldrig får upprättelse/.../med vår politiska och demokratiska modell så har vi bestämt att det är bättre att många misstänkta går fria/.../eftersom vi sätter rättssäkerheten så högt, Å.

Åklagaren framhåll även rättstrygghet som ett viktigt begrepp och att många skyldiga går fria eftersom rättsäkerheten är till för att skydda den misstänkte. Advokaterna var alla tydliga med sin lojalitet till sin klient, att de försvarar denna även om de tror att han/hon är skyldig och att det är spelets regler. De menade att de kanske är de enda som kämpar för just den här personen och att den andra sidan har mer makt. Enligt Pålsson (2005) betyder rättssäkerhet olika för olika människor och han tror inte det går att använda lagen för att beskriva verkligheten. Durkheim (1972) såg brottslighet som normalitet och svårigheten att få moral att fungera med automatik. Enligt Goffman (2002) är människor ”moraliska schackrare”. Det framstår tydligt att det finns en individuell påverkan på alla plan och att både juristernas och klienternas normer och värderingar påverkar skeendet.

Beteendevetenskap inom juridiken

Jag undrade om det behövdes kunskap om beteendevetenskap inom juridiken. Detta eftersom det är en bransch som handlar om möten mellan människor och ett arbete som kan vara avgörande för människors liv och framtid, emotionellt, ekonomiskt och socialt.

Det skulle det absolut göra/.../det är ju nånting som man antingen har eller lär sig med tiden eller som man aldrig får. Det spelar ingen roll hur duktig du är som advokat eller jurist om du sen inte kan hantera personen, man måste ju kunna göra det, A1.

Några advokater insåg att de inte har tillräcklig utbildning då deras jobb är mycket mer än juridik. Det krävs en förmåga att bemöta och arbeta som inte handlar om juridiska frågor, utan om att få människor att klara sig igenom en process, finnas där, lyssna på dem, det blir kurativt men de hade uppfattningen att det är domarna som mest behöver denna utbildning.

...de som sitter och dömer, att de lär sig mer om folks beteende, att man kan inte bara läsa lagboken, att de måste ha en tanke, ha ett sunt förnuft, att det inte bara kan..., A4.

För åklagarens egen del har det beteendevetenskapliga perspektivet en underordnad roll.

Alltså vi har ju beteendevetare som vi tar in som sakkunnig hjälp och kan göra det och i det polisiära arbetet är det ju inte så främmande med beteendevetenskap/.../men det är ju jätteviktigt att man tillvaratar rättssäkerhetsbehovet genom att ha förhållare som i varje fall också har kunskap om de juridiska skyddsneten, så jag är inte negativ till att det finns beteendevetenskapliga inslag i utredningsarbetet, Å.

Alla domarna var positiva även om det fanns en viss tveksamhet, det finns fortbildning inom ämnet men någon pekade på risken med att en kort kurs inte gör någon till expert.

...juridiken är ju egentligen inte en vetenskap i sig, utan vi behöver ju ha kunskap om väldigt många andra ämnen för att kunna använda juridiken/.../så det är nog ingen dum tanke att man skulle erbjuda inom utbildningen kanske, likaväl som att man håller på att fördjupa sig i ekonomi eller andra ämnen som vi kommer i kontakt med, D4.

Hydén (2002) menar att läroprocessen är knuten till praxisfältet, det krävs lång praktik för att förvärva den rätta insikten, där äldre kollegor fungerar som förebilder och att det saknas vitala moment i utbildningen. Även rapporten om felaktigt dömda påpekar detta (2006). Kanske den juridiska utbildningen borde kompletteras med samhällsvetenskapliga studier.

Genus, etnicitet, ålder, utbildning och klass

Betydelsen av dessa faktorer diskuterades i förhållande till bedömning av personer och utfall. Precis som med människor beteende ska de inte påverka men de gör det. Det finns en tendens att man identifierar sig med och sympatiserar med dem man själv liknar eller kan relatera till.

Det är väl ingen tvekan om att kvinnor klarar sig bättre som misstänkta än vad män gör genom hela processen både när åklagare ska besluta om att väcka åtal eller inte och sen när man kommer till tingsrätten. Tjejer kommer billigare ur det två gånger, de blir oftare frikända och blir de dömda så blir de mildare dömda än män, A5.

Ovanstående advokat var tydlig med denna uppfattning att kvinnor får en lindrigare bedömning medan en domare hävdade att man inte lyssnar mer på en man än en kvinna i en rättegångssituation. Det finns ett genusmönster, det framgår speciellt i vårdnadsmålen där likartade argument från kvinnor respektive män känns igen. Domarna är medvetna om att kvinnor och män har olika förmåga att uttrycka känslor eller olika sätt att uttrycka sig verbalt men bortser från det, det ska inte ha någon betydelse.

Etnicitet är ett svårare område därför att vi har alla fördomar med oss in i rättssalen och om man ska vara helt ärlig så vissa fördomar blir bekräftade också, A5.

Både advokater och domare ansåg att etnicitet och kulturella skillnader har betydelse i bedömningen. Det finns fördomar men även erfarenhet om olika problematiker i vissa folkgrupper där det finns lojaliteter mellan familjer i kriminella sammanhang där man tar på sig skuld för att fria någon annan. Tanken går till ramnormer och partikulära normer (1998).

...det finns ju kulturer där man inte ska tappa ansiktet, att det är sin familjs heder man faktiskt står där för så man kanske inte kan erkänna saker/.../kommer från en kultur som har den inställningen, jag menar det som den enskilde individen gör drabbar hela gruppen, då är det klart att då måste du för att rädda hela gruppen göra på ett visst sätt, det är inte konstigt/.../samtidigt tror jag att man försöker koppla bort de här faktorerna liksom och det är inte så att, om det är två killar, att vi tror mer på den svenske killen än på invandrarkillen. Det gör vi inte, det tror jag inte, D3.

Lena Schelin (2007) skriver förutom att hänsyn ska tas till den specifika situation personen befinner sig i så varierar kroppsspråk och gester mellan olika kulturer.

En försvarsadvokat menar att han och hans klient kommer i underläge redan från början i och med domstolens inställning och att detta även kan vara knutet till efternamn:

O ja alltså vit medelålders svensk man har ganska mycket bättre förutsättningar att klara sig än en romsk herre med dåligt språk, det är det ingen tvekan om, A5.

Även om språket och etnicitet inte ska ha betydelse för hur en person bedöms så är det en stor påverkande faktor speciellt när man inte kan tala direkt till varandra.

...problem att få sin klient att göra ett trovärdigt och självupplevt intryck utifrån det man säger filtreras genom en tolk, alltså det går ju inte att framstå som så engagerad och så brinnande med sitt eget språk om det sen körs genom ett tolkfilter och sen framförs neutralt, A5.

Problemet med att använda tolk belystes. Det är en rättighet att få tolkhjälp men både advokater och domare benämnde det som ett filter där mycket information försvinner.

Nej och det gäller ju att uppföra sig på ett sätt som rätten kan identifiera sig med/.../inte komma som ungdom tuggandes tuggummi med keps och svära och använda sig av könsord, men man ska inte heller för första gången i livet tvinga på sig en vit skjorta så att man ser obekvämt ut..., A5.

En advokat menade att en del av deras jobb är att förbereda klienten inför en förhandling, utan att lägga svar i munnen på någon så hjälper de dem. Många ungdomar säger att ”jag vet inte”, när de egentligen säger att de minns inte, jag kommer inte ihåg.

...de har en annan jargong än vuxna så att säga. Om man nu har varit i den här branschen i några år så, man stöter ju ändå på så mycket ungdomar så man känner ju igen mycket, man märker ju generellt hur ungdomar pratar idag, det har vi ju nån känsla för ändå, D3.

Hänsyn tas till att barn och ungdomar uttrycker sig på annat sätt än vuxna och därför värderas uppgifterna utifrån vem som ger dem. Ett barn under tolv år blir aldrig förhörd i rätten utan då spelas förhören upp, de förhörs också oftast bara en gång, därför blir inte konsekvens en faktor. En domare uttryckte att det är mycket svårare att bedöma ett barns trovärdighet än en vuxens. Ett sätt är att relatera till egna barn eller till dem man känner i samma ålder.

...det finns människor som är mer slipade och vet mer vad de ska säga, för att de har mer kunskap och de vet vad de ska säga för att inte åka dit...en människa som har helt klart för sig vad de ska säga eller inte säga oavsett om man tror på dem eller inte/.../alltså med en god samhälls/.../välutbildad/.../om du är jurist kanske du har försprång, eller i alla fall insatt i det du pratar om/.../vet precis vad du ska säga så är det klart att du har ett försprång framför den som egentligen inte vet vad den ska höras om, vilken betydelse det kommer att få, det tror jag.... D3.

Medvetenhet finns om att klasstillhörighet, social tillhörighet och kunskapsnivå har betydelse. Även det talar för att beteende har avgörande betydelse för utfallet. Totalt sett fick jag en känsla av att när jag intervjuade advokater så framstod det som mer betydelsefullt att domarna kan se igenom ett beteende och bedöma trovärdighet och omvänt när jag pratade med domarna så belystes vikten av advokaternas förmåga. Är detta ett exempel på att vara öppen och tänka fördomsfritt och på ett lyhört sätt ta in vad som sägs, eller ett bevis på hur påverkbar man är i en situation då någon annan berättar något för dig?

Faktorer som påverkar bevisvärdet av utsagor ur domarens perspektiv

Vid detta seminarium med Helga Hullman, rådman vid Stockholms Tingsrätt, på Juridikum i Lund 20131115, fick jag ytterligare tillfälle att pröva min frågeställning. Hullman har två utgångspunkter: Den tilltalade är oskyldig till motsatsen är bevisad och det är viktigt att vara objektiv, neutral och förutsättningslös. Hon förordar att inte läsa förundersökningsmaterialet för att undvika förutfattad mening och bilda sig uppfattning om hur stark bevisföringen är, utan enbart döma på det man ser och hör i rättssalen, inte på tidigare gärningar. Det är viktigt att lyssna lika mycket på båda parterna men inte vara färgad utan öppen. Målet förändras i salen, det som händer där ska ligga till grund för domen. Hullman läser gärningsbeskrivning, ibland personalia, men tar inte hänsyn till tidigare brott. Hon sätter en ”spegel” framför sig och ifrågasätter sig själv hela tiden. Det krävs kontinuerlig träning, dömande verksamhet är ett hantverk, det gäller att hålla sig ajour, följa lagtext och lyssna på äldre kollegor.

Hullman refererade till ett fall där kvinnan enligt domstolen uppfyllde många av de krav för att dömas som skyldig som rätten lyssnar efter när de analyserar utsagor; detaljerat, sammanhängande, med inlevelse, självupplevdas prägel. Hon menar att man kan bli så tagen av en berättelse och därför vara manad att inte ifrågasätta, ”*Det är svårt att förstå hur en kvinna, utan att ha varit med om det, kan hitta på det här*”. Det var alltså påhittat.

Följande citat från Hullman krävs att tänkas över noga. Det kan tyckas naivt och farligt men samtidigt är det kanske den enda utgångspunkten för att ha ett fördomsfritt öppet sinne:

När en person talar i min sal då tänker jag, ja så är det, så har det gått till. Så när målsägaren är framme då finns det inte mer att säga än att så är det, och sen pratar den tilltalade och berättar sin version då tänker jag, ja så är det, och sen kommer vittnena och så tänker jag att så är det istället, så jag har väldigt svårt att initialt ifrågasätta en person som berättar för mig, förstår ni hur jag tänker? Jag vet att jag måste höra alla för jag reagerar likadant, sen gäller det att gå igenom varje enskilt bevis och analysera och göra den sammanvägningen i slutet, HH.

I diskussion om människors beteende kontra bevisning reflekterade jag över att det ändå lät som att det har avgörande betydelse hur människor betar sig i rättssalen och fick svaret:

Det ska inte ha det. Men jag kan inte säga att jag inte blir påverkad för stunden men när jag skriver mina skäl då är jag inte påverkad längre men i det ögonblicket när de gråter då blir jag påverkad, det är ju mänskligt, HH.

Hullman framhöll, precis som de domare jag har intervjuat att det är det rätta att inte ta del av något skriftligt förutom stämningsansökan. Alla närvarande vid seminariet verkade inte tillfreds med detta. Att domarna enbart gör en översiktlig granskning av material kan ge en schabloniserad syn och som en domare sa: ”*Domstolarna fick inte mycket i Quick-fallet så att säga*”. Om ett avgörande ska ske i stunden genom aktuella intryck och information får man betänka Goffmans (2002) ord att: det verklighetsintryck som ett framträdande frammanar är ett sprött, ömtåligt fenomen som genom missöden och felgrepp lätt kan falla sönder. 25

8. Diskussion & Slutsats

Det är inte enbart de tilltalades och målsägandens eller käre och svarandes beteende och moral som har betydelse i rättsprocessen utan även juristernas. Det är både en objektiv och en subjektiv bedömning som görs och en subjektiv är alltid personlig. För advokaternas del är deras moral avgörande då de står bakom sin klient till varje pris och åklagaren är skyldig att även lyfta fram det som talar till fördel för en misstänkt. Att sanningen inte är viktig och att den kan bli vinklad och manipulerad framgår tydligt i mitt empiriska material samt i litteraturen. Även att människors beteende inte ska ha betydelse men att det har det. Det framstår att i det ansvarsfulla arbetet genom hela rättskedjan finns en hel rad parametrar som kan påverka utfallet i en rättsprocess på en mängd olika sätt, alla inte i linje med vad som är eller blir rätt. Det är delade meningar om en domare ska ta del av materialet före rättegång. Det är en princip att inte göra det, en del gör det, andra inte. Hävdandet och praktiken att anpassa domen efter vad som kommer fram i stunden i rättsalen kanske kan gynna någon och ge denne en ny chans men bli tvärtom för en annan. Om beteendet avgör så kan det vara en fördel att vara rustad för att hantera en rättegångssituation. Då domaren inte har tillgång till all förhandsinformation ligger ett stort ansvar på försvarsadvokater och åklagare att ta fram det som krävs. Det råder även olika uppfattning om hur neutralt och fördomsfritt domarna agerar. Den kedja av möten som sker i en rättsprocess, från kontakt mellan advokat och klient samt speciellt förhandlingen i rättsalen är en lång rad av överföring av intryck. Hur säker kan man vara på att det som berättas är självupplevt? Givetvis är de inblandades beteende och sätt att hantera situationer betydelsefulla, annars hade de ju inte behövt vara där. I rättsalen ska allt avgöras, med en neutral domare utan förkunskaper och förutfattad mening. Domaren har sina nämndemän, men som en av advokaterna uttryckte det: *"De kan saklöst bytas ut mot tre pappfigurer"*. Alla är människor, ingen kan förvänta sig att en domare ska vara en övermänniska, men det slår mig att deras uppgift kan synas omänsklig. Det kanske borde vara mer än en domare som delar på ansvaret. När rätten beslutar är det i princip en persons beslut, förutom nämndemännen, som kan avgöra andras framtida liv. Och som Robert Pålsson (2005) skriver så är det rent nonsens att domstolen alltid har rätt. Svingstedt (2012) skriver att Tingsrättsjuristernas arbete är ett emotionellt arbete och rättsalen en dramatisk plats där lag och samhälle möts. Det är oerhört komplext att hantera situationer med mycket dramatik och känslor på ett neutralt sätt. Hur påverkar de avståndstagande signalerna målsägare och tilltalade, käre och svarande? Det skapar anonymitet, oro och osäkerhet i mellanmänniska

interaktioner. Kan skillnaderna i sättet att döma bero på domarnas personlighet och förmåga att läsa situationer, förmåga att se igenom och förstå människors beteende? Projektgruppen i JK:s utredning om felaktigt dömda (2006) menar att lagtexten som säger att avgörandet ska ske efter samvetsgrann prövning öppnar för godtycke. Gärningen ska vara bevisad bortom tvivel men fri bevisvärdering ger stort utrymme att välja vilka bevis som passar. Jurist- och domarutbildningen innehåller inget moment som handlar om att bedöma människors beteende för att utläsa om de talar sanning. Hydén (2002) konstaterar att vitala moment saknas i utbildningen och framhåller den socialpsykologiska dynamikens betydelse.

Det kanske alltid kommer att finnas en osäkerhet i begreppet rättssäkerhet. Hur än regler och lagar försöker styra så finns det alltid någon som hittar sätt att kringgå dem och bedra sin omgivning. Är detta då en anomali som utvecklar vårt samhälle så som Durkheim (1972) ansåg, eller är det något som vi ska fortsätta motverka? Kanske inte enbart i denna sista fas där det ska fällas en dom, utan i ett tidigare skede, då vi lär oss skillnad mellan rätt och fel. Människors beteendemönster är komplicerat, för att läsa av andra krävs öppenhet, djup och insiktsfull förståelse. Med den bilden ter det sig omöjligt att fatta rätt beslut i en rättsal, speciellt med systemet med fri bevisföring vilket innebär i praktiken att bevisen som ska användas väljs ut. Helt okunnig om den som är anklagad ska domaren sen göra en tolkning av de inblandades beteende, situationen och trovärdigheten tillsammans med en bedömning av bevisen. De som brister i den grundläggande synen på moral har inga skrupler när det gäller att manipulera en situation till sin fördel. Det kan vara att förklara bort ett misstag, det kan vara att neka till ett allvarligt brott, det kan vara att vinkla en sanning eller t o m skapa en ny version för att vinna en tvist där det gäller ekonomisk vinning eller vårdnad om barn.

Goffman (2002) framhåller det dramaturgiska perspektivet med fokus på symbolisk interaktion och människans möte ansikte-mot-ansikte. Vi spelar teater inom varje social inrättning. Även i en rättsprocess sker denna interaktion mellan människor som hela tiden läser och tolkar varandra. Det omedvetna och det medvetna beteendet flyter ihop.

Egenintresse och planering inför sättet att föra sig, uttrycka sig kan vara mer eller mindre manipulerande. En människas beteende är inte enbart en enkel bild av hur hon är, det är en uppvisning i olika förmåga till självkontroll. Om passionen styr försvinner kontrollen, detta kan leda till felaktigt beteende, men struktur och planering i sättet att uppträda kan även det vara ett sätt vinna en tvist, eller undkomma ett straff på felaktiga grunder. Koppling finns mellan Durkheims (Calhoun, et al, 2007) teori om sociala fakta som kunskap om människors egenskaper, samt människors moral och respekten för varandra och andras egendom och

Goffmans (2002) teori om intrycksstyrning. Vi kan manipulera och förvränga moralen och tillfredställa observatörens behov av att lita på oss. Goffmans (ibid) teorier om att en individ kan bli duperad av sig själv och vara övertygad om att förmedla sanningen kan appliceras på fallet Quick. Quicks rollgestalt formades av situationen. Samtidigt styrdes han av andra som försökte definiera situationen och få honom att agera enligt sin plan. Detta blev ett samspel mellan Quick och hans publik där de skapade sin ”pjäs”. Kan någon leva ett helt liv utan att bli manipulerad eller lurad? Varför skulle domare vara ett undantag? Men likväl som vi inte vill att en kirurg ska darra på handen så vill vi kunna lita på den som dömer i ett rättsmål. Precis som människan är dubbel enligt Durkheim (Calhoun, et al, 2007) så finns en kluvenhet i hur att förhålla sig till den rättsliga processen. Den mänskliga faktorn spelar för stor roll för att rättssäkerheten ska vara påtaglig, samtidigt behövs det mer öppenhet och humanitet. Alla har, som Pålsson (2005) skriver om kausalitet, en möjlighet att påverka sin omgivning, allas agerande och beteende i rättssalen har en avgörande betydelse, den tilltalade, målsäganden, käranden och svaranden men även advokater och åklagare som kan vinkla, styra, välja sina ord och argumentera. Fallet Thomas Quick är ett extremfall och förhoppningsvis kommer något liknande inte att hända igen. Men detta fall visar att människans tro på något kan överskugga faktiska bevis. Det visar även faran i att ”lägga orden i mun” på någon, eller att uppmuntra ett resonemang. Även i fallen som redovisas i *Felaktigt dömda* (2006) så saknas bevis, bedömningen har gjorts på målsägandens beteende och utsagor, men ingen trodde på papporna. Det är individer med olika värderingar och normer som är inblandade i den rättsliga processen. Som Schelin (2007) skriver så påverkas en människas beteende även av hur frågorna ställs. Rätts(o)säkerheten som jag är ute efter i denna studie beror på den mänskliga faktorn. Ytterst är det en person som ska tolka och döma, bevis och beteende, objektivt och subjektivt. Denna lilla undersökning har visat att människors beteende har betydelse, det *ska* inte ha det men det *har*.

9. Referenser & Källor

Axberger, Hans-Gunnar, et al, (2006), *Felaktigt dömda - Rapport från JK:s rättssäkerhetsprojekt*, Stockholm, Elanders Gotab, eddy.se ab Visby

Baier, Matthias & Svensson, Måns (2009). *Om normer*. Malmö, Liber AB

Calhoun, Craig, et al (2007/andra upplagan), *Classical sociological theory*, Malaysia, Blackwell Publishing Ltd

Durkheim, Emile, (1957), *Professional ethics and civic morals*, (Cornelia Brookfield övers.), Bristol, Routledge & Kegan Paul Ltd

Durkheim, Emile, (1972), *Selected writings*, (ed. and transl. by Anthony Giddens), Bristol, Cambridge University Press

Goffman, Erving, (2002/fjärde upplagan), *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*, Smedjebacken, Prisma

Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn (1997), *Forskningsmetodik* (Björn Nilsson övers.), Lund, Studentlitteratur

Hydén, Håkan, (2002). *Rättssociologi som rättsvetenskap*. Lund, Studentlitteratur

Lindgren, Sven-Åke, (1998), *Om brott och straff*. Från Sociologins klassiker till modern kriminologi, Lund, Studentlitteratur

Lukes, Steven & Scull, Andrew, (1983), *Durkheim and the law*, Worcester, Martin Robertson & Company Ltd

Pålsson, Robert, (2005), *Hunden klockan tre och fjorton*. Rapport från juridikens tankevärld, Mölnlycke, Iustus Förlag

Schelin, Lena, (2007), *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, Vällingby, Norstedts Juridik AB

Svensson, Pelle, (2009), *Quick. Den stora rättsskandalen*, Falun, Blue Media AB

Svingstedt, Anette, (2012), *Servicemötets praktik på en tingsrätt, ett äldreboende och ett hotell*, Akademisk avhandling, Lunds Universitet